

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 18ης Νοεμβρίου 2008*

Στην υπόθεση C-158/07,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Centrale Raad van Beroep (Κάτω Χώρες) με απόφαση της 16ης Μαρτίου 2007, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 22 Μαρτίου 2007, στο πλαίσιο της δίκης

Jacqueline Förster

κατά

Hoofddirectie van de Informatie Beheer Groep,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans, A. Rosas, K. Lenaerts και T. von Danwitz, προέδρους τμήματος, A. Tizzano, J. N. Cunha Rodrigues (εισηγητή), R. Silva de Lapuerta, K. Schiemann, A. Arabadjiev, C. Toader και J.-J. Kasel, δικαστές,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ολλανδική.

γενικός εισαγγελέας: J. Mazák
γραμματέας: M. Ferreira, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 23ης Απριλίου 2008,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η J. Förster, εκπροσωπούμενη από τον A. Noordhuis, avocat,
- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις C. Wissels και M. De Mol,
- η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την L. Van den Broeck,
- η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την B. Weis Fogh,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Lumma και J. Möller,
- η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την C. Pesendorfer,
- η Φινλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την J. Himmanen,

- η Σουηδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις A. Falk και S. Johannesson,

- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την T. Harris, επικουρούμενη από την S. Lee, barrister,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους G. Rozet και M. van Beek,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 10ης Ιουλίου 2008,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- ¹ Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 12 ΕΚ και 18 ΕΚ, του άρθρου 7 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1251/70 της Επιτροπής, της 29ης Ιουνίου 1970, περί του δικαιώματος των εργαζομένων να παραμένουν στην επικράτεια κράτους μέλους μετά την άσκηση σ' αυτό ορισμένης εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 64), και του άρθρου 3 της οδηγίας 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 29ης Οκτωβρίου 1993, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών (ΕΕ L 317, σ. 59).

- ² Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκδικάσεως διαφοράς μεταξύ της J. Förster και της hoofddirectie van de Informatie Beheer Groep (στο εξής: IB-Groep), σχετικά με τη

μερική άρση χορηγήσεως της υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης που ελάμβανε η προσφεύγουσα βάσει του νόμου του 2000 περί χρηματοδοτήσεως σπουδών (Wet studiefinanciering 2000, στο εξής: WSF 2000).

Το νομικό πλαίσιο

Η κοινοτική νομοθεσία

- ³ Το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33), όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΟΚ) 2434/92 του Συμβουλίου, της 27ης Ιουλίου 1992 (ΕΕ L 245, σ. 1, στο εξής: κανονισμός 1612/68), ορίζει ότι ο εργαζόμενος που είναι υπήκοος ενός κράτους μέλους απολαύει στο έδαφος των λοιπών κρατών μελών «των ιδίων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους».
- ⁴ Το άρθρο 2 του κανονισμού 1251/70 ορίζει, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«1. Έχει το δικαίωμα μόνιμου παραμονής στο έδαφος κράτους μέλους:

- α) ο εργαζόμενος ο οποίος, κατά τη στιγμή που παύει την δραστηριότητά του, έχει συμπληρώσει την προβλεπόμενη από τη νομοθεσία του κράτους αυτού ηλικία

προς συνταξιοδότηση λόγω γήρατος και ο οποίος είχε σ' αυτό απασχόληση κατά την διάρκεια των 12 τελευταίων μηνών τουλάχιστον και έχει δε διαμείνει συνεχώς εκεί περισσότερο από τρία έτη

- β) ο εργαζόμενος ο οποίος, έχοντας διαμείνει συνεχώς στο έδαφος του κράτους αυτού περισσότερο από δύο έτη, παύει να έχει εκεί μισθωτή απασχόληση λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία

[...]

- γ) ο εργαζόμενος ο οποίος, μετά τριετή συνεχή απασχόληση και διαμονή στο έδαφος του κράτους αυτού, αποκτά απασχόληση ως μισθωτός στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, ενώ διατηρεί τη διαμονή στο έδαφος του πρώτου κράτους όπου επιστρέφει, κατά κανόνα, καθημερινά ή τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα.

[...]»

5 Κατά το άρθρο 7 του κανονισμού 1251/70:

«Το δικαίωμα ίσης μεταχειρίσεως, που αναγνωρίζεται από τον κανονισμό (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, διατηρείται υπέρ των δικαιούχων του παρόντος κανονισμού.»

6 Το άρθρο 1 της οδηγίας 93/96 ορίζει τα εξής:

«Για να προσδιορισθούν οι προϋποθέσεις που θα διευκολύνουν την άσκηση του δικαιώματος διαμονής και για να διασφαλισθεί η χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση υπηκόου κράτους μέλους που έγινε δεκτός να παρακολουθήσει επαγγελματική εκπαίδευση σε άλλο κράτος μέλος, τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν δικαίωμα διαμονής σε κάθε σπουδαστή που είναι υπήκοος κράτους μέλους και δεν έχει το εν λόγω δικαίωμα με βάση άλλη διάταξη του κοινοτικού δικαίου, καθώς και στον/στη σύζυγό του και τα συντηρούμενα τέκνα τους, ο οποίος δηλώνει ή με οποιοδήποτε άλλο τουλάχιστο ισοδύναμο τρόπο, ή κατ' επιλογήν του, διαβεβαιώνει την αρμόδια εθνική αρχή ότι διαθέτει πόρους, ώστε τα πρόσωπα αυτά να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, υπό τον όρο ότι θα είναι εγγεγραμμένος σε αναγνωρισμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα προκειμένου να παρακολουθήσει, κατά κύρια απασχόληση, κύκλο επαγγελματικής εκπαίδευσης και ότι διαθέτει υγειονομική ασφάλιση η οποία καλύπτει το σύνολο των κινδύνων στο κράτος μέλος υποδοχής.»

7 Το άρθρο 3 της οδηγίας 93/96 ορίζει τα εξής:

«Η παρούσα οδηγία δεν θεμελιώνει δικαίωμα χορήγησης, εκ μέρους του κράτους μέλους υποδοχής, οποιασδήποτε υποτροφίας σπουδών για σπουδαστές που είναι κάτοχοι δικαιώματος διαμονής.»

8 Η οδηγία 93/96 καταργήθηκε, από 30ής Απριλίου 2006, από την οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004 (ΕΕ L 158, σ. 77, και διορθωτικό ΕΕ 2004, L 229, σ. 35), η οποία, δυνάμει του άρθρου της 40, έπρεπε να μεταφερθεί στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών μέχρι τις 30 Απριλίου 2006.

Η εθνική νομοθεσία

- 9 Το άρθρο 2.2 του WSF 2000, όπως ίσχυε από την 1η Σεπτεμβρίου 2000 έως τις 21 Νοεμβρίου 2003, όριζε τα εξής:

«1. Υποτροφία σπουδών μπορεί να χορηγηθεί στον σπουδαστή ο οποίος:

- a. έχει την ολλανδική ιθαγένεια,
- b. δεν έχει την ολλανδική ιθαγένεια, αλλά κατοικεί στις Κάτω Χώρες και εξομοιώνεται με Ολλανδό υπήκοο όσον αφορά τις υποτροφίες σπουδών βάσει διεθνούς συμβάσεως ή αποφάσεως διεθνούς οργανισμού ή
- c. δεν έχει την ολλανδική ιθαγένεια, αλλά κατοικεί στις Κάτω Χώρες και περιλαμβάνεται σε κατηγορία προσώπων που εξομοιώνονται με τους Ολλανδούς υπηκόους όσον αφορά τις υποτροφίες σπουδών βάσει κανονιστικής πράξεως της διοικήσεως.»

- 10 Στο άρθρο 2.2 του WSF 2000 προστέθηκε δεύτερη παράγραφος, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 21 Νοεμβρίου 2003. Η παράγραφος αυτή προβλέπει τα εξής:

«Κατά παρέκκλιση από την παράγραφο 1, στοιχείο b, η προϋπόθεση να κατοικεί ο σπουδαστής στις Κάτω Χώρες δεν ισχύει στην περίπτωση σπουδαστή ως προς τον οποίο δεν επιτρέπεται να επιβληθεί η προϋπόθεση αυτή βάσει διεθνούς συμβάσεως ή αποφάσεως διεθνούς οργανισμού. Είναι δυνατή η θέσπιση κανόνων με κανονιστική πράξη ή βάσει κανονιστικής πράξεως προκειμένου να διασφαλίζεται η ορθή εφαρμογή της παρούσας παραγράφου.»

- 11 Στις 4 Μαρτίου 2005, η IB-Groep εξέδωσε τον κατευθυντήριο κανόνα για την πολιτική ελέγχου των διακινούμενων εργαζομένων (Beleidsregel controlebeleid migrerend werknemerschap, AG/OCW/MT 05.11). Ο κανόνας αυτός τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 2005 και αφορά τον από του ημερολογιακού έτους 2003 έλεγχο της χρονικής περιόδου για την οποία χορηγούνται υποτροφίες προς κάλυψη των δαπανών διαβίωσης. Η πράξη αυτή προβλέπει ότι κάθε σπουδαστής ο οποίος, κατά την ελεγχόμενη χρονική περίοδο, εργάστηκε κατά μέσον όρο 32 ώρες ή περισσότερο τον μήνα αποκτά άνευ ετέρου την ιδιότητα του κοινοτικού εργαζομένου. Αν ο σπουδαστής δεν πληροί την προϋπόθεση αυτή των 32 ωρών εργασίας, η IB-Groep διενεργεί λεπτομερέστερη έρευνα όσον αφορά τη συγκεκριμένη περίπτωση του σπουδαστή αυτού.
- 12 Κατόπιν εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου της 15ης Μαρτίου 2005 C-209/03, Bidar (Συλλογή 2005, σ. I-2119), η IB-Groep εξέδωσε, στις 9 Μαΐου 2005, τον κατευθυντήριο κανόνα προσαρμογής όσον αφορά τις αιτήσεις χορηγήσεως υποτροφιών που υποβάλλουν σπουδαστές προερχόμενοι από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο και την Ελβετία (Beleidsregel aanpassing aanvraag studiefinanciering voor studenten uit EU, EER en Zwitserland, στο εξής: κατευθυντήριος κανόνας της 9ης Μαΐου 2005), ο οποίος δημοσιεύθηκε στις 18 Μαΐου 2005.
- 13 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, αυτού του κατευθυντήριου κανόνα ορίζει τα εξής:

«Σπουδαστής ο οποίος έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης [...] μπορεί, κατόπιν αιτήσεώς του, να λάβει υποτροφία σπουδών βάσει του WSF 2000 [...], εφόσον, πριν από την υποβολή της αιτήσεώς του, έχει διαμείνει νομίμως στις Κάτω Χώρες για χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε ετών χωρίς διακοπή. Οι λοιπές διατάξεις του WSF 2000 [...] έχουν εφαρμογή εξ ολοκλήρου.»

14 Το άρθρο 5 του κατευθυντήριου κανόνα της 9ης Μαΐου 2005 έχει ως εξής:

«Ο παρών κατευθυντήριος κανόνας ισχύει από της δημοσίευσής του αναδρομικώς από τις 15 Μαρτίου 2005.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

15 Η J. Förster, Γερμανίδα υπήκοος, εγκαταστάθηκε στις Κάτω Χώρες στις 5 Μαρτίου 2000, σε ηλικία 20 ετών, όπου και εγγράφηκε σε σχολή για να πραγματοποιήσει σπουδές εκπαιδευτικού πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και, την 1η Σεπτεμβρίου 2001, εγγράφηκε στην Hogeschool van Amsterdam προκειμένου να λάβει πτυχίο στην παιδαγωγική.

16 Κατά τη διάρκεια των σπουδών της, η J. Förster άσκησε διάφορες μισθωτές δραστηριότητες.

17 Από τον Οκτώβριο του 2002 έως τον Ιούνιο του 2003, η J. Förster πραγματοποίησε πρακτική άσκηση επ' αμοιβή σε ολλανδικό σχολείο ειδικής εκπαίδευσης το οποίο παρέχει διαρκή εκπαίδευση σε μαθητές με προβλήματα συμπεριφοράς και/ ή ψυχικών διαταραχών.

18 Κατόπιν αυτής της πρακτικής ασκήσεως, η J. Förster έπαυσε να ασκεί οποιαδήποτε μισθωτή δραστηριότητα.

- 19 Αφότου, στα μέσα του 2004, η J. Förster μετέσχε επιτυχώς στις τελικές εξετάσεις για την απόκτηση του πτυχίου στην παιδαγωγική, προσελήφθη, στις 15 Ιουνίου 2004, ως κοινωνική λειτουργός σε ίδρυμα περιθάλψεως ατόμων που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές.
- 20 Από τον Σεπτέμβριο του 2000, η IB-Groep ενέκρινε τη χορήγηση υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης στη J. Förster. Η IB-Groep παρέτεινε περιοδικά τη χορήγηση της υποτροφίας αυτής. Κατά την IB-Groep, η J. Förster έπρεπε να θεωρείται «εργαζόμενη» κατά την έννοια του άρθρου 39 ΕΚ και, ως εκ τούτου, εξομοιωνόταν, βάσει του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68, με σπουδαστή ολλανδικής ιθαγένειας, όσον αφορά τις υποτροφίες που χορηγούνται για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.
- 21 Κατόπιν ελέγχου, η IB-Groep διαπίστωσε ότι, από τον Ιούλιο του 2003 μέχρι τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, η J. Förster δεν άσκησε αμειβόμενη δραστηριότητα. Ως εκ τούτου, η IB-Groep έκρινε, με απόφαση της 3ης Μαρτίου 2005, ότι η J. Förster δεν μπορούσε πλέον να θεωρείται εργαζόμενη. Συνεπώς, η απόφαση περί χορηγήσεως υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης όσον αφορά το χρονικό διάστημα από τον Ιούλιο έως τον Δεκέμβριο του 2003 ακυρώθηκε και η J. Förster κλήθηκε να επιστρέψει τα χρηματικά ποσά που είχε λάβει αχρεωστήτως.
- 22 Με απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2005, το Rechtbank Alkmaar απέρριψε την προσφυγή που άσκησε ενώπιόν του η J. Förster, κρίνοντάς την αβάσιμη για δύο λόγους. Αφενός, το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι η J. Förster, καθόσον δεν παρείχε πραγματική και ουσιαστική εργασία κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2003, δεν μπορούσε πλέον να θεωρείται κοινοτική εργαζόμενη όσον αφορά αυτό το χρονικό διάστημα. Αφετέρου, το Rechtbank Alkmaar έκρινε ότι η J. Förster δεν μπορούσε να τύχει του ευεργετήματος της υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης βάσει της νομολογίας που διαμορφώθηκε με την προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, δεδομένου ότι, πριν πραγματοποιήσει σπουδές παιδαγωγικής, ουδόλως ήταν ενταγμένη στην ολλανδική κοινωνία.

- 23 Η J. Förster άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Centrale Raad van Beroep, υποστηρίζοντας, κυρίως, ότι, κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα είχε ενταχθεί επαρκώς στην ολλανδική κοινωνία, ώστε να έχει δικαίωμα, βάσει του κοινοτικού δικαίου, να ζητήσει υποτροφία για την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης όσον αφορά το δεύτερο εξάμηνο του 2003. Επικουρικώς, η J. Förster ισχυρίστηκε ότι έπρεπε να θεωρηθεί κοινοτική εργαζόμενη καθ' όλο το 2003.
- 24 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Centrale Raad van Beroep αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1251/70 και ο σπουδαστής που έχει μεταβεί στις Κάτω Χώρες πρωτίστως για να πραγματοποιήσει σπουδές και ο οποίος άσκησε αρχικά περιορισμένης εκτάσεως βιοποριστικές δραστηριότητες παράλληλα με τις σπουδές του, πλην όμως έπαυσε εν τω μεταξύ να ασκεί τις δραστηριότητες αυτές;
- 2) Απαγορεύει η οδηγία 93/96/ΕΟΚ στον διαλαμβανόμενο στο πρώτο ερώτημα σπουδαστή να επικαλεσθεί λυσιτελώς το άρθρο 12 ΕΚ προκειμένου να του χορηγηθεί υποτροφία [για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης];
- 3) α) Ισχύει επίσης για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης σπουδαστών ο κανόνας ότι ένας οικονομικά μη ενεργός πολίτης της Ενώσεως μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12 ΕΚ μόνον εφόσον διέμεινε νομίμως στη χώρα υποδοχής για ορισμένο χρονικό διάστημα ή εφόσον διαθέτει άδεια διαμονής;

- β) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, είναι θεμιτό να απαιτείται κατά το χρονικό διάστημα αυτό η τήρηση προϋποθέσεως ως προς τη διάρκεια της διαμονής αποκλειστικά από τους υπηκόους άλλων κρατών μελών εκτός της χώρας υποδοχής;
- γ) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, είναι σύμφωνη με το άρθρο 12 ΕΚ η πρόβλεψη προϋποθέσεως βάσει της οποίας απαιτείται διαμονή πενταετούς διάρκειας;
- δ) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως, ποια προϋπόθεση ως προς τη διάρκεια διαμονής είναι θεμιτή;
- 4) Πρέπει σε ατομικές περιπτώσεις να απαιτείται συντομότερη περίοδος νόμιμης διαμονής, όταν άλλοι παράγοντες εκτός από τη διάρκεια της διαμονής καταδεικνύουν ότι υφίσταται σε σημαντικό βαθμό ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής;
- 5) Αν, βάσει αποφάσεως του Δικαστηρίου, γίνει δεκτό ότι με το άρθρο 12 ΕΚ παρέχονται, με αναδρομική ισχύ, στους ενδιαφερομένους ευρύτερα δικαιώματα από ό,τι γινόταν προηγουμένως δεκτό, μπορεί να απαιτείται από αυτούς η τήρηση ευλόγων προϋποθέσεων σχετικών με τα δικαιώματα αυτά όσον αφορά παρελθόν χρονικό διάστημα, εφόσον οι προϋποθέσεις αυτές γνωστοποιήθηκαν λίγο μετά την έκδοση της αποφάσεως αυτής;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων*Επί του πρώτου ερωτήματος*

- 25 Με το πρώτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν ένας σπουδαστής ο οποίος βρίσκεται στην ίδια κατάσταση με την προσφεύγουσα της κύριας δίκης μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 7 του κανονισμού 1251/70 προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.
- 26 Ο κανονισμός 1251/70 διασφαλίζει στον εργαζόμενο που έχει παύσει να ασκεί την επαγγελματική δραστηριότητά του το δικαίωμα μόνιμης διαμονής στο έδαφος κράτους μέλους όπου εργάστηκε ως μισθωτός, καθώς και το δικαίωμα να εξακολουθεί να απολαύει στο κράτος μέλος αυτό του εκ του κανονισμού 1612/68 δικαιώματος ίσης μεταχειρίσεως σε σχέση με τους ημεδαπούς εργαζομένους. Τα δικαιώματα αυτά καλύπτουν και τα μέλη της οικογένειας του εργαζομένου τα οποία συγκατοικούν με αυτόν στο έδαφος του ιδίου αυτού κράτους μέλους.
- 27 Οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη του δικαιώματος του εργαζομένου να διαμένει στο κράτος μέλος υποδοχής καθορίζονται περιοριστικώς με το άρθρο 2 του κανονισμού 1251/70 (βλ. απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2003, C-257/00, Givane κ.λπ., Συλλογή 2003, σ. I-345, σκέψη 29).
- 28 Εκτός της περιπτώσεως κατά την οποία πληρούνται οι προϋποθέσεις ως προς τη χρονική διάρκεια τόσο της ασκηθείσας μισθωτής δραστηριότητας όσο και της διαμονής, ο εργαζόμενος που άσκησε μισθωτή απασχόληση στο κράτος μέλος υποδοχής έχει δικαίωμα διαμονής εντός αυτού σε τρεις περιπτώσεις. Πρώτον, στην περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος αυτός, όταν έπαυσε να εργάζεται, είχε φθάσει στην ηλικία που έχει καθορίσει το κράτος μέλος αυτό για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος. Δεύτερον, στην περίπτωση κατά την οποία έπαυσε να εργάζεται

λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία. Τρίτον, στην περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος αυτός ασκεί μισθωτή δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος, εξακολουθώντας όμως να έχει την κατοικία του στο κράτος μέλος υποδοχής, στο οποίο και επιστρέφει, καταρχήν, καθημερινώς ή τουλάχιστον άπαξ εβδομαδιαίως.

29 Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η περίπτωση της προσφεύγουσας της κύριας δίκης δεν εμπίπτει σε καμία από τις προβλεπόμενες στο άρθρο 2 του κανονισμού 1251/70.

30 Πρέπει να επισημανθεί ότι η J. Förster διέκοψε κάθε επαγγελματική δραστηριότητα κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα προκειμένου να συνεχίσει τις σπουδές της, πλην όμως δεν έπαυσε να έχει ως σκοπό να σταδιοδρομήσει στις Κάτω Χώρες, όπου και συνέχισε να διαμένει.

31 Υπό τις συνθήκες αυτές, η J. Förster δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «[υπήκοος] κράτους μέλους που εργαζόταν ως μισθωτός στο έδαφος άλλου κράτους μέλους», κατά την έννοια του άρθρου 1 του κανονισμού 1251/70.

32 Συνεπώς, ο κανονισμός 1251/70 δεν έχει εφαρμογή εν προκειμένω.

33 Ως εκ τούτου, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ένας σπουδαστής ο οποίος βρίσκεται στην ίδια κατάσταση με την προσφεύγουσα της κύριας δίκης δεν μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 7 του κανονισμού 1251/70 προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.

Επί του δευτέρου, τρίτου και τετάρτου ερωτήματος

- 34 Με τα ερωτήματα αυτά, τα οποία πρέπει να εξετασθούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσία αν, και υπό ποιες προϋποθέσεις, ένας σπουδαστής που μετέβη σε άλλο κράτος μέλος για να πραγματοποιήσει σπουδές μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά επίσης αν η επιβολή στους υπηκόους άλλων κρατών μελών της τηρήσεως της προϋποθέσεως περί προηγούμενης πενταετούς διαμονής μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το προαναφερθέν άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, αν πρέπει, σε ατομικές περιπτώσεις, να γίνει χρήση άλλων κριτηρίων που καταδεικνύουν ότι υφίσταται σε σημαντικό βαθμό ένταξη στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής.
- 35 Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ απαγορεύει, εντός του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης ΕΚ και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών της, κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας.
- 36 Κατά πάγια νομολογία, ένας πολίτης της Ενώσεως ο οποίος διαμένει νομίμως στο εδάφους του κράτους μέλους υποδοχής μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12 ΕΚ σε όλες τις περιπτώσεις που εμπίπτουν στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου (απόφαση της 12ης Μαΐου 1998, C-85/96, Martínez Sala, Συλλογή 1998, σ. I-2691, σκέψη 63, και προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 32).
- 37 Στις περιπτώσεις αυτές περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, όσες αφορούν την άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών που εγγυάται η Συνθήκη και αυτές που αφορούν την άσκηση της κατ' άρθρο 18 ΕΚ ελευθερίας κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών (βλ. αποφάσεις της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-148/02, Garcia Avello, Συλλογή 2003, σ. I-11613, σκέψη 24, και της 12ης Ιουλίου 2005, C-403/03, Schempp, Συλλογή 2005, σ. I-6421, σκέψη 18).

- 38 Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί συναφώς ότι ένας υπήκοος κράτους μέλους που μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος για να πραγματοποιήσει σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ασκεί το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας που διασφαλίζεται με το άρθρο 18 ΕΚ (βλ. απόφαση της 11ης Ιουλίου 2002, C-224/98, D'Hoop, Συλλογή 2002, σ. I-6191, σκέψεις 29 έως 34, και προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 35).
- 39 Όσον αφορά τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ένας οικονομικά μη ενεργός πολίτης της Ενώσεως μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, εφόσον διέμεινε νομίμως στο κράτος μέλος υποδοχής για ορισμένο χρονικό διάστημα (προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 37).
- 40 Ένας σπουδαστής ο οποίος μεταβαίνει σε άλλο κράτος μέλος για να αρχίσει ή να συνεχίσει τις σπουδές του στο κράτος μέλος αυτό μπορεί να απολαύει δικαιώματος διαμονής βάσει του άρθρου 18 ΕΚ και της οδηγίας 93/96, εφόσον πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 1 της οδηγίας αυτής περί του ότι διαθέτει επαρκείς πόρους και ασφάλιση υγείας και ότι είναι εγγεγραμμένος σε αναγνωρισμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα προκειμένου να πραγματοποιήσει, κατά κύρια ασχολία, σπουδές επαγγελματικής εκπαίδευσης.
- 41 Η περίπτωση σπουδαστή ο οποίος διαμένει νομίμως σε άλλο κράτος μέλος εμπίπτει, συνεπώς, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης κατά την έννοια του άρθρου 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, όσον αφορά τη χορήγηση σ' αυτόν υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 42).
- 42 Βεβαίως, η οδηγία 93/96, κατά το άρθρο της 3, δεν θεμελιώνει υπέρ των εχόντων δικαίωμα διαμονής σπουδαστών υποχρέωση του κράτους μέλους υποδοχής να τους χορηγεί υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.

- 43 Πάντως, η διάταξη αυτή δεν απαγορεύει σε υπήκοο κράτους μέλους, ο οποίος, βάσει του άρθρου 18 ΕΚ και των διατάξεων που θεσπίστηκαν για την εφαρμογή του άρθρου αυτού, διαμένει νομίμως στο έδαφος άλλου κράτους μέλους στο οποίο προτίθεται να αρχίσει ή να συνεχίσει τις σπουδές του, να επικαλεσθεί, κατά τη διάρκεια της διαμονής αυτής, τη θεμελιώδη αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που καθιερώνεται με το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ (βλ., σχετικώς, προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 46).
- 44 Συναφώς, το γεγονός ότι η J. Förster μετέβη στις Κάτω Χώρες με κύριο σκοπό να πραγματοποιήσει σπουδές στη χώρα αυτή δεν ασκεί επιρροή.
- 45 Εξάλλου, κατά τον κατευθυντήριο κανόνα της 9ης Μαΐου 2005, μπορεί να χορηγηθεί υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης σε σπουδαστή που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους της Ενώσεως, εφόσον αυτός, πριν από την υποβολή της αιτήσεώς του, είχε διαμείνει νομίμως στις Κάτω Χώρες για συνεχές χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε ετών. Καθόσον αυτή η προϋπόθεση σχετικά με τη χρονική διάρκεια της διαμονής δεν τίθεται και για τους σπουδαστές που έχουν την ολλανδική ιθαγένεια, το ζήτημα είναι ποιους περιορισμούς επιδέχεται το δικαίωμα των σπουδαστών που είναι υπήκοοι των λοιπών κρατών μελών να λάβουν υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης, έτσι ώστε η ενδεχομένως διαφορετική μεταχείριση των σπουδαστών αυτών σε σχέση με τους ημεδαπούς να μη θεωρηθεί ότι ενέχει δυσμενή διάκριση και ότι, συνεπώς, απαγορεύεται από το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο ΕΚ.
- 46 Το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί του ζητήματος αυτού με την προπαρατεθείσα απόφαση Bidar.
- 47 Διαφορετικά προς την υπό κρίση υπόθεση, η υπόθεση στην οποία το Δικαστήριο εξέδωσε την προπαρατεθείσα απόφαση Bidar αφορούσε εθνική ρύθμιση η οποία, εκτός από την τήρηση της προϋποθέσεως διαμονής, υποχρέωνε τους προερχόμενους από άλλα κράτη μέλη σπουδαστές που ζητούσαν ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών τους διαβίωσης να είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος υποδοχής. Καθόσον η επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση, όσον αφορά εκείνη την υπόθεση, απέκλειε κάθε δυνατότητα ενός υπηκόου άλλου κράτους μέλους να αποκτήσει, ως

σπουδαστής, την ιδιότητα του εγκατεστημένου, καθιστούσε αδύνατο να πληροί το πρόσωπο αυτό την εν λόγω προϋπόθεση, ανεξαρτήτως του πραγματικού βαθμού εντάξεώς του στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής και, κατά συνέπεια, του στερούσε το δικαίωμα να λάβει την ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών του διαβίωσης.

48 Με την προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, το Δικαστήριο επισήμανε ότι, μολονότι τα κράτη μέλη, όσον αφορά την οργάνωση και λειτουργία του συστήματός τους κοινωνικής πρόνοιας, καλούνται να επιδείξουν κάποια οικονομική αλληλεγγύη προς τους υπηκόους των λοιπών κρατών μελών, ένα κράτος μέλος έχει την ευχέρεια να μεριμνά ώστε η χορήγηση ενισχύσεων για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης σπουδαστών που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών να μη συνεπάγεται υπέρμετρο κόστος, το οποίο θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις όσον αφορά το συνολικό ύψος των ενισχύσεων που δύναται να χορηγήσει το κράτος μέλος αυτό (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 56).

49 Το Δικαστήριο επισήμανε επίσης ότι είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος να χορηγεί ενίσχυση για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης μόνο στους σπουδαστές που απέδειξαν ορισμένου βαθμού ένταξη στην κοινωνία του κράτους μέλους αυτού (προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 57).

50 Βάσει των προεκτεθέντων, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ορισμένου βαθμού ένταξη μπορεί να θεωρηθεί αποδεικνυόμενη από το γεγονός ότι ο εν λόγω σπουδαστής διέμεινε για ορισμένο χρονικό διάστημα στο κράτος μέλος υποδοχής (προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 59).

- 51 Όσον αφορά το ζήτημα αν είναι συμβατή με το κοινοτικό δίκαιο η προϋπόθεση περί πενταετούς τουλάχιστον συνεχούς διαμονής, όπως αυτή που απαιτείται βάσει της επίμαχης στην κύρια δίκη εθνικής ρυθμίσεως, πρέπει να εξετασθεί αν η προϋπόθεση αυτή δικαιολογείται από τον σκοπό του κράτους μέλους υποδοχής να διασφαλισθεί ότι υφίσταται ορισμένου βαθμού ένταξη των ευρισκομένων σε αυτό σπουδαστών που είναι υπήκοοι άλλων κρατών μελών.
- 52 Εν προκειμένω, η προϋπόθεση αυτή περί πενταετούς τουλάχιστον συνεχούς διαμονής δύναται να διασφαλίσει ότι ο εκάστοτε αιτών υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης έχει ενταχθεί στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής.
- 53 Για να είναι δικαιολογημένη από απόψεως κοινοτικού δικαίου, η προϋπόθεση αυτή πρέπει επίσης να είναι ανάλογη προς τον σκοπό που θεμιτώς επιδιώκει το εθνικό δίκαιο. Δεν πρέπει να υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού αυτού.
- 54 Η προϋπόθεση περί πενταετούς τουλάχιστον συνεχούς διαμονής δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά υπέρμετρη απαίτηση λαμβανομένου υπόψη, ιδίως, του απαιτούμενου βαθμού εντάξεως των αλλοδαπών στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής.
- 55 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι η οδηγία 2004/38, μολονότι δεν ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, ορίζει, στο άρθρο της 24, παράγραφος 2, ότι, εξαιρουμένων των μισθωτών και μη μισθωτών εργαζομένων, των προσώπων που διατηρούν αυτή την ιδιότητα και των μελών των οικογενειών τους, το κράτος μέλος υποδοχής δεν υποχρεούται να χορηγεί ενισχύσεις για την κάλυψη των εξόδων διαβίωσης κατά τη διάρκεια των σπουδών, συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής κατάρτισεως, υπό τη μορφή υποτροφιών σπουδών ή σπουδαστικών

δανείων, στους σπουδαστές οι οποίοι δεν έχουν αποκτήσει δικαίωμα μόνιμης διαμονής, προβλέπει, πάντως, στο άρθρο της 16, παράγραφος 1, ότι οι πολίτες της Ενώσεως οι οποίοι έχουν διαμείνει νομίμως για συνεχές χρονικό διάστημα πέντε ετών στο κράτος μέλος υποδοχής αποκτούν δικαίωμα μόνιμης διαμονής σε αυτό.

- 56 Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί ότι, για να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, η προϋπόθεση περί διαμονής πρέπει να εφαρμόζεται από τις εθνικές αρχές βάσει σαφών και εκ των προτέρων γνωστών κριτηρίων (βλ. απόφαση της 23ης Μαρτίου 2004, C-138/02, Collins, Συλλογή 2004, σ. I-2703, σκέψη 72).
- 57 Καθόσον καθιστά δυνατό στους ενδιαφερομένους να γνωρίζουν σαφώς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, η περί διαμονής προϋπόθεση την οποία επιβάλλει ο κατευθυντήριος κανόνας της 9ης Μαΐου 2005 δύναται αφ' εαυτής να διασφαλίσει σε σημαντικό βαθμό την ύπαρξη ασφάλειας δικαίου και διαφάνειας, όσον αφορά τη χορήγηση υποτροφιών στους σπουδαστές για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.
- 58 Επιβάλλεται, έτσι, η διαπίστωση ότι προϋπόθεση περί πενταετούς διαμονής, όπως η προβλεπόμενη από την επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση, δεν υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού που συνίσταται στο να διασφαλισθεί η ορισμένου βαθμού ένταξη των σπουδαστών που προέρχονται από άλλα κράτη μέλη στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής.
- 59 Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί τη δυνατότητα των κρατών μελών να χορηγούν, εφόσον το επιθυμούν, υποτροφίες για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης στους προερχόμενους από άλλα κράτη μέλη σπουδαστές οι οποίοι δεν πληρούν την προϋπόθεση περί πενταετούς διαμονής.

- 60 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο δεύτερο, τρίτο και τέταρτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ένας σπουδαστής που είναι υπήκοος κράτους μέλους και μετέβη σε άλλο κράτος μέλος για να πραγματοποιήσει σπουδές μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης, εφόσον έχει διαμείνει για ορισμένο χρονικό διάστημα στο κράτος μέλος υποδοχής. Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ δεν απαγορεύει να απαιτείται ως προϋπόθεση το να έχει προηγηθεί πενταετής διαμονή όσον αφορά τους υπηκόους άλλων κρατών μελών.

Επί του πέμπτου ερωτήματος

- 61 Με το ερώτημα αυτό, το Centrale Raad van Beroep ερωτά κατ' ουσίαν αν το κοινοτικό δίκαιο, ειδικότερα δε η αρχή της ασφάλειας δικαίου, απαγορεύει την αναδρομική εφαρμογή της προϋποθέσεως περί διαμονής, την οποία δεν μπορούσε να γνωρίζει η ενδιαφερόμενη κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης.
- 62 Πρέπει να υπομνησθεί συναφώς ότι ο κατευθυντήριος κανόνας της 9ης Μαΐου 2005 άρχισε να ισχύει από της δημοσιεύσεώς του, με αναδρομική ισχύ από τις 15 Μαρτίου 2005, δηλαδή σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης.
- 63 Κατά το αιτούν δικαστήριο, όμως, ο κατευθυντήριος κανόνας 9ης Μαΐου 2005 έχει εν προκειμένω εφαρμογή, καθόσον αποτελεί έκφραση του τρόπου με τον οποίο η IB-Groep αποφάσισε να εφαρμόσει τη νομολογία που διαμορφώθηκε με την προπαρατεθείσα απόφαση Bidar και καθόσον τα αποτελέσματα της αποφάσεως αυτής δεν περιορίστηκαν χρονικά.

- 64 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι ο σχετικός προβληματισμός του οφείλεται στη λύση που δόθηκε στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση Collins, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έκρινε, με την απόφαση αυτή, ότι μια προϋπόθεση περί διαμονής μπορεί να αντιταχθεί σε αιτούντα παροχές κοινωνικής πρόνοιας μόνον εφόσον αυτός είχε τη δυνατότητα να πληροφορηθεί την ύπαρξή της κατά το χρονικό διάστημα αναφοράς.
- 65 Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τη σκέψη 56 της παρούσας απόφασης, με την προπαρατεθείσα απόφαση Collins, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, για να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, η προϋπόθεση περί διαμονής πρέπει να εφαρμόζεται από τις εθνικές αρχές βάσει σαφών και εκ των προτέρων γνωστών κριτηρίων.
- 66 Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, πρέπει να υπομνησθεί ότι, καθόσον τα αποτελέσματα της προπαρατεθείσας απόφασης Bidar δεν περιορίστηκαν χρονικά, η ερμηνεία του άρθρου 12 ΕΚ, την οποία έδωσε το Δικαστήριο με την απόφαση εκείνη, μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται από τα εθνικά δικαστήρια επί εννόμων σχέσεων που δημιουργήθηκαν και διαμορφώθηκαν πριν από την έκδοση της εν λόγω απόφασης, εφόσον συντρέχουν, επιπλέον, οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν να αχθεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων διαφορά σχετική με την εφαρμογή της διατάξεως αυτής (βλ., σχετικώς, απόφαση της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, *Denkavit italiana*, Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 5, σκέψη 16, και προπαρατεθείσα απόφαση Bidar, σκέψη 66).
- 67 Κατά πάγια νομολογία, η αρχή της ασφάλειας δικαίου, η οποία περιλαμβάνεται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, επιβάλλει, μεταξύ άλλων, οι κανόνες δικαίου να είναι σαφείς και ακριβείς, τα δε αποτελέσματά τους να μπορούν να προβλεφθούν, ιδίως όταν οι κανόνες αυτοί ενδέχεται να έχουν δυσμενείς συνέπειες για τους ιδιώτες και τις επιχειρήσεις (βλ., σχετικώς, αποφάσεις της 13ης Φεβρουαρίου 1996, C-143/93, *Van Es Douane Agenten*, Συλλογή 1996, σ. I-431, σκέψη 27, και της 17ης Ιουλίου 2008, C-347/06, *ASM Brescia*, Συλλογή 2008, σ. I-5641, σκέψη 69).
- 68 Από τη δικογραφία προκύπτει ότι η προσθήκη της προβλεπόμενης από τον κατευθυντήριο κανόνα της 9ης Μαΐου 2005 προϋποθέσεως περί διαμονής σκοπεί να διασφαλίσει την ομαλή μετάβαση από το νομικό καθεστώς που ίσχυε βάσει της νομολογίας της προπαρατεθείσας αποφάσεως Bidar σε αυτό που ισχύει μετά τη

μεταφορά της οδηγίας 2004/38 στην εσωτερική έννομη τάξη. Η λύση αυτή προκρίθηκε προκειμένου να τηρηθούν οι απαιτήσεις που επιβάλλουν τα άρθρα 24, παράγραφος 2, και 16 της οδηγίας αυτής.

- 69 Ως εκ τούτου, σε περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, το να εξαρτάται το δικαίωμα των προερχόμενων από άλλα κράτη μέλη σπουδαστών να λαμβάνουν υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης από προϋπόθεση περί διαμονής, η οποία αποτελεί συστατικό στοιχείο του δικαιώματος αυτού, δεν ενέχει αρνητικές συνέπειες για τους ενδιαφερομένους.
- 70 Επίσης, δεδομένου ότι ο κατευθυντήριος κανόνας της 9ης Μαΐου 2005 συνεπάγεται για τους ενδιαφερομένους ευρύτερα δικαιώματα από αυτά που τους παρείχε το προγενέστερο εθνικό καθεστώς, η απαίτηση που τέθηκε με την προπαρατεθείσα απόφαση Collins δεν έχει εφαρμογή εν προκειμένω.
- 71 Επομένως, στο υποβληθέν ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, υπό συνθήκες όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, το κοινοτικό δίκαιο, και ειδικότερα η αρχή της ασφάλειας δικαίου, δεν απαγορεύει την επιβολή προϋποθέσεως περί διαμονής, βάσει της οποίας το δικαίωμα των προερχόμενων από άλλα κράτη μέλη σπουδαστών να τύχουν υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης εξαρτάται από χρονικό διάστημα διαμονής προγενέστερο της επιβολής της προϋποθέσεως αυτής.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 72 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπόμπου που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Ένας σπουδαστής ο οποίος βρίσκεται στην ίδια κατάσταση με την προσφεύγουσα της κύριας δίκης δεν μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 7 του κανονισμού (ΕΟΚ) 1251/70 της Επιτροπής, της 29ης Ιουνίου 1970, περί του δικαιώματος των εργαζομένων να παραμένουν στην επικράτεια κράτους μέλους μετά την άσκηση σ' αυτό ορισμένης εργασίας, προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης.
- 2) Ένας σπουδαστής που είναι υπήκοος κράτους μέλους και μετέβη σε άλλο κράτος μέλος για να πραγματοποιήσει σπουδές μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ προκειμένου να λάβει υποτροφία για την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης, εφόσον έχει διαμείνει για ορισμένο χρονικό διάστημα στο κράτος μέλος υποδοχής. Το άρθρο 12, πρώτο εδάφιο, ΕΚ δεν απαγορεύει να απαιτείται ως προϋπόθεση το να έχει προηγηθεί πενταετής διαμονή όσον αφορά τους υπηκόους άλλων κρατών μελών.
- 3) Υπό συνθήκες όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, το κοινοτικό δίκαιο, και ειδικότερα η αρχή της ασφάλειας δικαίου, δεν απαγορεύει την επιβολή προϋποθέσεως περί διαμονής, βάσει της οποίας το δικαίωμα των προερχόμενων από άλλα κράτη μέλη σπουδαστών να τύχουν υποτροφίας για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης εξαρτάται από χρονικό διάστημα διαμονής προγενέστερο της επιβολής της προϋποθέσεως αυτής.

(υπογραφές)